

Марија ЦРНИЋ-ПЕЈОВИЋ

ЖЕНСКА ЗАНАТСКА ШКОЛА КОЛА СРПСКИХ СЕСТАРА У ХЕРЦЕГ НОВОМЕ

Кључне ријечи: Коло српских сестара Херцег Нови, Вардар, Женска занатска школа

Прво Коло српских сестара у Боки Которској основано је у Херцег Новоме 1923. године, у Котору годину дана касније, а у Рисну 1935. године. Сврха ових друштава превасходно је била пружање помоћи сиромашнијој дјечи, старцима и свима онима којима је била непходна. Веома значајан је био и рад на просвјетно културном пољу, као и унапређење пољопривреде, посебно маслинарства и воћарства. Ово друштво, као и многа друга, која су до тада дјеловала прекинула су са радом 1941. године.

У оквиру програма рада Кола српских сестара у Херцег Новоме значајан дио односи се на рад *Женске занатске школе* која је према расположивим подацима основана око 1930. године и радила до укидања 1948. године. Практичном раду посвећивана је велика пажња, па су дјевојке по завршетку ове школе могле самостално да привређују.

Коло српских сестара у Херцег Новоме основано је 1923. године, а прекинуло је са радом 1941. године. Рад *Кола српских сестара* у Херцег Новоме обновљен је 1991. године. Децембра 2008. године херцегновско *Коло* је обиљежило 95 година *постојања и рада* пише у *Новским новинама* бр.26.наводећи да је основано 1913.године. Прегледајући гласило Кола српских сестара Југославије Календар *Вардар* од 1921. године па до 1941.године када престаје да излази, у којем су штампани и извјештаји о раду КСС из Новог налазимо више података да је Коло у овом граду основано 1923. године. У извјештају Главног одбора Београд о раду за 1923-1924. годину (годишњи извјештаји су обухватили период од марта до марта) у броју за 1926. годину наводи се да се *породица увећала сиварањем њрвих одбора у нашој дивној Далмацији у Херцегновоме и Кошору ђдје заједно са нашим српским сестрама сарађују вредно и наше Хрвајске сестре*. Предсједница г-ца Грујићева и главни секретар г-ца

Тодоровићева (Главног одбора) поред Цавтата, те године су обишле и одбор у Сарајеву и Херцег Новоме. Са Новским одбором КСС одржале су сједницу као и прва потпредсједница гђа Иванићка исте године када је посјетила Нови гдје је *Дочекана и исцраћена с необично много љубазности наших бокељских сесџара*. У извјештају Кола Херцег Нови за 1932-1933. годину пише навршава се десетогодишњица рада, док у извјештају за 1938. годину пише *сџуџајући у шеснаесту џодину рада ...а у поднаслову пише основано 11. новембра 1923. џодине* док идуће године пише да се рад одвија већ 16 година, а у поднаслову стоји основано 11. септембра 1913. године, што је вјероватно штампарска грешка. У натпис о женским друштвима у Боки Которској наводи се да је прво КСС у Боки Которској *изникло* У Херцег Новоме 1923. године, а 1954. године у Котору (штампарска грешка - треба 1924. године) а треће Коло да је основано у Рисну почетком 1935. године.¹ Почетком Првог свјетског рата рад свих друштава у Боки Которској је забрањен од стране власти, па је већина наставила са радом крајем 1918. или 1919. године. То су године када завршава рат, када је потреба за рад хуманитарних друштава велика, па је необично да Коло српских сестара наставља рад тек крајем 1923. године под претпоставком да је основано 1913. године. Ако се има у виду да на челу Кола у Новоме су између два рата биле чланице као на примјер госпођа Олга Комненовић која живјела у Херцег Новоме од задњих година 19. вијека и одмах била активна у друштвеном животу за очекивати је да је рад овог друштва отпочео много прије 1923. године, ако је било основано 1913. године. У *Дубровнику* су објављени прилози о прослави дана Светог Саве у Херцег Новоме почетком 1900. године из којих сазнајемо да је програм изведен том пригодом био успјешан захваљујући *неуморном тџруду и насџојању џосџође Комненовић*. У шалливом позоришном комаду у једном чину који је био саставни дио програма те вечери, поред осталих играла је и госпођа Олга Комненовић, као и њен сугруг.² Изнесени подаци иду у прилог чињеници да је Коло СС Херцег Нови основано 1923. године.

Из извјештаја бројних одбора Кола широм Југославије уочава се да је садржај рада био углавном исти код свих одбора у Југославији са мање или више програма зависно од величине мјеста и економске развијености краја у којем је Одбор дјеловао, али и од ангажованости чланица. То нам казују и извјештаји као на примјер о раду КСС у Котору за 1937-1938. годину гдје поред осталог налазимо податак да је за протеклих десет годи-

¹ Антица Дабиновић Мађар *Рад женских друштвава у Боки Которској*, Гласник Народног универзитета Боке Которске, Котор, 1935, 19-20

² *Дубровник* бр. 4 и 6. од 28. јануара и 11 фебруара - Васко Костић, *Трагање за истинијим збивањима у Боки Которској 1899-1900*, Тиват, 205, 87,95

на, колико је радила Занатска школа при овом Друштву, завршило око 70 дјевојака из ближе и даље околине које су стизале бродом или пјешнице. За двије године учења ученице не само да су ткале платно, већ и штоф *који се не разликује од финог енглеског штофа*. Многе су дјевојке послале обуке зарађивале радећи код куће. Помоћ за рад школе, али и других дјелатности пружао је фонд Васа Ђуковића. Ово Коло СС се припремало да по селима организују течајеве ткања. Знатну пажњу обрађали су обучавању сељака: савјетима, подјелом садница воћака, разног сјемена, а нарочита пажња посвећена је била гајењу јагода. Као и други одбори КСС дјелили су дјеци одјећу коју су израдиле ученице Занатске школе или је набављена новчаним прилогом браће Вучковић. Госпођа Дара Крстић, управитељица *Домаћинске школе* у Доброти, основала је друштво *Књезиња Љубица* са којим су сарађивале многе одборнице Кола, па је једна од њих госпођа Нина Лазаревић била предсједница тога друштва, те су заједнички, током зиме, држали *Ђачку шкoлy* за сиромашне ђаке у свим школама, уз дежураре многих *сестара*. Управа Кола српских сестара Котор сарађивала је са Народним универзитетом, Црвеним крстом и Бокоторским женским удружењем. Поред помоћи из фонда В. Ђуковића и браће Вучковић помоћ је слао и један Бокел из Италије (није наведено име), као и адвокат др. Стево Рађеновић. Заузимањем господина Мирка Комненовића посланика *који поред друштва у свом родном крају, једнако се брине да се помогне и остала друштва женска у Боки ња и наше* добијали су разну помоћ од *Министарства* (вјероватно социјалне политике), али и од Министарства трговине и индустрије. Новчану помоћ поред поменутих приложили су те године и Народна банка, Банска управа Зетске бановине, Општина Котор. Трошкове око прославе своје славе Светог Јована Крститеља сносиле су одборнице и предсједница Кола СС. На крају је дат преглед новчаних примања и издавања те је 30. априла 1938. године Коло СС у Котору било у плусу 58.841,69 динара, поред посједовања обвезница и акција. Извјештај су потписале предсједница Ема Стефановић–Липовац и секретарица Аница Дабиновић.³

Коло српских сестара у Рисну, у трећој години свог дјеловања, имало је 75 редовних чланица, 4 утемељивача и 5 добротвора. Те 1937-38. године Коло је успјело да откупи једну кућу на мору са малом баштом у којој су одржавали сједнице и гдје су уредили једну просторију за канцеларију, док остале просторије још нијесу добиле своју намјену. Ришњанин, велепосједник господин Шпиро Драгичевић изашао им је у сусрет, па су на најповољнији начин обавиле куповину куће. Обратиле су

³ Календар *Vargar* за 1939. годину; Архивска грађа КСС Котор за период 1933-1939. година налази се у Државном архиву Црне Горе - Историјски архив Котор

се Главном одбору и свим одборима да би их помогли, јер су *неизбјежно били њрисилџени обавиџи куџовину из више разлоџа*. Током године, посебно о Материцама и Врбици обукле су осамдесетеро сиромашне дјече у Рисну и по селима, а Убаљској дјечи поклониле су 25 пари обуће, док су за Светог Саву дале двадесетчетворици сиромашних храну за неколико мјесеци, а шеснаесторо старих добило је одјећу и обућу. Помогле су сиромашне и за Божић, и једну сиромашну дјевојку приликом удаје. Сваке године су за Бадњак даривале војсци 100 динара, Рисанском пјевачком друштву прилагале су мјесечно 50 динара, а те године учествовале су са 50% у куповини пећи за *дворану* у згради Сокола гдје су оджаване приредбе и забаве.

Као што је био обичај да одржавају парастосе својим умрлим члановима и добротворима, тако су и у Рисну чланице Кола СС одржале парастос добротвору Васу Ђуковићу. У списима оставштине Васа Ђуковића који се чувају у Историјском архиву Котор налази се и докуменат од 7. октобра 1937. године којим се потврђује уручење 2.000 долара Колу српских сестара у Рисну, а који је потписала председница Митра Аврамовић.⁴ Прославиле су *џо нашем народном обичају* Крсну славу Свети Тома, почастиле госте и подјелиле 60 ручкова сиромашној дјечи. За почасне председнице именоване су биле госпођа Хелена Јовановић и Марија Ђуковић супруге Петра Јовановића и Јова Ђуковића *великих добротворара*. Помоћ су добијале као и други одбори Кола СС У Боки Которској захваљујући господину Мирку Комненовићу, посебно од Министарства социјалне политике и народног здравља. Иако су те године купиле кућу у идућу финансијску годину Коло СС Рисан пренијело је 13.726.91 динар. Извјештај су потписале претседница Анђе Поповић, секретар, Митра Аврамовић и благајница Марија Балдани.⁵

Васо Ј. Ђуковић из Рисна, тестаментом је одредио да се његов иметак потроши на помагање и издржавање особа, које ради *...болесџи, несџособносџи, несреће или сџтаросџи нијесу у сџтању да се о себи брину* ..., па су сходно томе одбори Кола СС сестара у Котору, Херцег Новоме и родном мјесту В. Ђуковића Рисну добијали сваке године помоћ чију су висину одређивали извршиоци тестамена које је одредио тестаментар - Петар Јовановић и Јово Ђуковић. У сваком извјештају поменутих одбора изражава се захвалност на пруженој помоћи извршиоцима тестамена.⁶

⁴ Томислав Гргуревић *Народни добротвор Васа Ђуковић*, Рисан, 2001, 201

⁵ *Вардар* за 1939. годину

⁶ Т. Гргуревић, н.д.147

Сједиште *Кола српских сестара* – Главни одбор за Југославију било је у Београду гдје је започело с радом 1903. године у тадашњој Србији. Три године по оснивању издаје своје годишње гласило *Vаргар*. У току Првог свјетског рата 1915. године овај часопис престаје да излази да би од 1921. године континуирано излазио до 1941. године. Поред извјештаја о раду одбора Кола српских сестара у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевини Југославије у часопису су објављивани и прилози о неким актуелним и историјским догађајима, као и књижевни радови: академика Новљанина Марка Цара, Бранка Лазаревића (једно вријеме становника Новог, гдје умро и сахрањен), Исидоре Секулић, Змај Јова Јовановића, Војислава Илића млађег, Десанке Максимовић, Виктора Цара Емина, Рихарда Каталинића Јеротића, Хамзо Хума, као и радови академика Српске Краљевске академије: Милутина Миланковића, историчара Јована Томића и Владимира Ђоровића и етнолога Тихомира Ђорђевића. Прилог *Бока и Бокељи* кратак опис и историјат потписан је са *Бокељ Л. и М.* објављен је 1925. године. Двије године касније објављена је фотографија споменика стрељанима у Првом свјетском рату који се налази испред Манастира Савине са кратким текстом и именима која су уклесана на споменику. Фотографија Манастира Савине објављена је 1936. године као и *Ујисна књиџа Манастира Савине: њосљедњи њошћис Вишешкоџ Краља и вошћаница коју је он зајалио*, као и фотографија са испраћаја Краља у Херцег Новоме 6. октобра 1934. г. како стоји у потпису (фотографија је снимљена у Зеленици) на којој су Краљица Марија, Кнез Павле, Књегиња Олга, уз кратак одломак из говора г. Мирка Комненовића који је одржан у Манастиру Савини 14. октобра 1934. године. У говору је поред осталог речено: *..да је од наше њошћине њосљедњи њоздрав из Ошћибине њримио; да овај наш Свети Манастир чува Њеџов њосљедњи њошћис, њосљедње вошћанице Њеџовом руком уџаљене и звона којима је, њрије огласка у кобну смрт, лично звонио, а која ће вјечно расџросћирашћи славу Краља Мученика.*

Књижевница Милица Јанковић боравила је у Херцег Новоме 1938. године и том приликом посјетила госпођу Анђелику Русовић чија се кућа налазила у Србини (преко пута градског резервара за воду) чија су три сина тада већ двадесет година боравили у Аргентини, и објавила у *Варгару* дјелове писама господина Крста Русовића (лично давао и сакупљао прилоге међу земљаке и слао Колу СС У Нови) у којима се осјећа носталгија за родним крајем. Често је писао мајци да ће доћи *на виђење* као и да му је жеља да старост проведе у *жељеној Ошћибини* и да у њој нађе вјечни починак. У једном писму пише: *Моја мама, већ видим себе како уносим багњак, а ти ме њосиљеш њшеницом.* Књиге и новине које су му слали пријатељи биле су за њега *Мосћ који џа сџаја са Ошћибином.* Жеља

мајке и синова да се сретну и загрле није се остварила. Госпођа Анђелика Русовић које се сјећам као лијепе, благе господствене старице никада се није сусрела са својим синовима. Умрла је послје Другог свјетског рата проводећи задње дане са чежњом за својом дјецом, уз дјевојку која је бринула о њој и којој је из захвалности оставила лијепу камену кућу.

О тридестогодишњици Кола српских сестара Југославије објављен је прилог которског бискупа Фрања Учелинија, а двије године касније његов рад са фотографијом.⁷

Како није сачувана архивска грађа *Кола српских сестара из Херцег Новог* активности овог Друштва могуће је сагледати на основу објављиваних извјештаја о раду у *Вардгару* од 1921. године до почетка Другог свјетског рата.

На основу уговора између *Кола српских сестара* и *Hrvatskog doma* из Херцег Новог сачињеног 1925. године којим се *Коло* уступа на употребу *dvorana i dvije nuzgredne sobe* без наплате, али уз обавезу Акцијског друштва за саобраћај странаца из Херцег Новог да исплаћује пола кирије које добија од Учитељске школе за просторије које је до тада користило *Коло*, јер *nepраведно је, да Hrvatski dom трпи штету а да се горња установа користи најтом омогућеним уступом горњих просторија*, сазнајемо да је сједиште Кола било у згради у парку хотел Боке- у згради која је иселењем Учитељске школе 1928. године преуређена за депанданс хотела. Хрватски дом је тражио и писмену обавезу од стране управе мјесног *Jugo-sokolskog Društva* да ће на захтијев Дома према потреби уступити бесплатно своје просторије, *а од управе Narodnog doma, да ће бесплатно позајмити потребити број stolica*. Тачком 5. и 6. уговора *Коло* није могло да на вањском дјелу зграде поставља табле, заставу, а на прозоре ћилиме и слично, у просторијама одржава забаве, примања, изложбе, *već samo podučava i redovite odborske sjednice*. Уколико би Дому била потребна нека од уступљених просторија, *Коло* је морало у року двадесетчетири часа да је уступи *oprату односно олаштени*. Није могуће било утврдити да ли је уговор потписан и постао пуноважан јер сачувани примјерак нема потписа ни печата. Да је уговор и потписан важио би до 31. децембра те године (нема датума на уговору) када би се морао склопити нови са управом Хрватског дома.⁸ Највјероватније се *Коло СС* уселило у зграду у Ста-

⁷ *Вардгар* од 1921. до 1941. године; Марија Црнић Пејовић, *Архивски подаци о миграцијама из херцеговске и лушћичке оштинске током 19. и 20. вијека*, Историјски записи, Подгорица 1995, 170.171; Радови Милице Јанковић више пута су објављивани у *Вардгару*, али и у *Гласу Боке* новинама које су излазиле седмично у Котору од 1932.1941. године.

⁸ Државни архив Црне Горе, Архивско одељење Херцег Нови (у даљем тексту АХ), Југословенски дом, акта 1925. године.

ром граду-улици Марка Војновића, данас у власништву адвоката Драгана Лепетића. Према једном податку Коло је основало и издржавало дјечје забавиште.⁹ Познато ми је да је током италијанске окупације забавиште радило у наведеној кући. Љубица Шварц, рођена Перчиновић из Херцег Новог, сјећа се да је у тој згради похађала течај ћилимарства у организацији Кола СС.

Према расположивим подацима херцеговско Коло СС имало је 1932. године *136 чланица, 51 утемељивача, 62 добротвора, 7 великих добротвора и једног великог добротвора завјештача*. Три године касније било је 127 чланица, а 1940. године 126 чланица, 60 утемељивача а добротвора и великих добротвора 115. *Велики добротвор завјештач*, Томо К. Поповић рођен је 1853. године у Херцег Новоме гдје је и умро 1931. године. Четрдесет девет година предано се бавио педагошким радом, упоредо писањем новела, драма, превођењем, али и историјском прошлосту свога краја. Писао је на течном, чистом народном језику не само од 1918. године већ и за вријеме аустроугарске владавине. Објављивао је радове у бројним часописима на Цетињу, у Задру, Дубровнику, Новом Саду, а најзначајније му је дјело *Херцег Нови, историјске биљешке 1382-1797* - које је објавило *Орјен друштво за ђољешавање и унапријеђење Херцег-Новога и околине му*, 1924. године. Прва верзија овог дјела објављена је 1883. године. Одржавао је преписку са преко осамдесет знаменитих људи свога времена. Тестаментом је своју кућу завјештао *Колу српских сесџара* Херцег Нови - *Моју кућу овде у месџу, ђод бројем 120. у којој сџанујем, а коју сам наслиједио од мога ђокојног оца Крстиа Бурова Појовића, Бог му душу ђомиловао, са околном башџом и свијем остџалијем земљинијем иџио јој ђриџада, остџављам овдашњем хуманом и ђаџриотџском друшџву "КОЛУ СРПСКИХ СЕСТАРА" да се иџио друшџво смесџи у њу и уџоџреби њезине ђростџорије за свој ђаџриотџски рад. Ни земљиније које јој ђриџада не смџје се никада ђродџи ниџи коме усџуџиџи макар за коју својџу новца, ђа ни сами ђедаљ један од иџога земљинија.*

Друшџво „Кола српских Сесџара“ у Херцегновоме, коме кућу остџављам, када кућа ђређе у његово власнишџив, наџџојађе да иџиу ђоџрави и у ред доведе, како би боље одговарала сврси, којој је намјењена.

Више куџнијех враџа ове моје куће нека се сџави овај наџиис:

Колу српских сесџара

Херцегнови

Томо К. Поповић

Наџиис, разумџје се, биџи ће ћирилицом.

⁹ А. Дабиновић Мађар, н. д.

Ако би се јошчем временом друштво Кола Српских Сесџара у Херцеџновоме размејнуло, џада нека Главни одбор Кола Српских Сесџара у Беоџраду, саслушавши јошпребе месџа, одреди речену моју кућу и све шџо јој џрипада на какву друџу српску џаџриоџску и хуману сврху у Херцеџ-Новоме.

Тестаментом је било предвиђено оснивање и *Задужбине Тома К. Појовића*. Његов брат Мићо и жена му Анђелика Комненовић ако би јој муж умро прије ње и сестра Томова Зорка, која је била удата за Мића Доклестића имали су право уживати приходе по пола од куће и новца, а по њиховој смрти сав приход је припадао фонду. Томо К. Поповић у тестаменту је замолио да буде сахрањен у гробници свога ђеда по мајци поморског капетана Марка Гојковића код манастира Савине. Гробницу је он обновио и затражио да се упише *Томо К. Појовић 1853 --- Увјерен сам, да "Коло Српских Сесџара у Херцеџ-Новоме неће заборавиши мој џроб неџо ће се сџарати да исџи до јошпребе јошрављања, а и сваке џодине даде лиџурџију на Савини за јокој моје душе*. Затим је молио и џрекљињао брата и сестру да га држе у кући и џреко законом џроџисаних часова; а сџровод нека ми буде џросџ, без икаквоџ луксуза - нијошџо нећу да ме музика џрати, већ нека за сџровод џјевају руски џјевачи и заџо нека им се даде 150. динара и иста сума новца да се код цркве приликом сахране подјели сиромасима. Велику његову слику која се налазила у једној соби његове куће оставио је Колу СС *нека је чувају у мојој кући коју сам овом хуманом друштвоу џоклонио* дописао је на крају тестаamenta 20. јануара 1930. године.¹⁰

Писмена заоставштина, по његовој жељи предата је Српској краљевској академији у Београду гдје се и данас налази, док се библиотека чува у Архиву Херцег Новога. Његова кућа налазила се у центру града, а данас је саставни дио робне куће *Новиџо некада Мјешовиџо*. Поводом смрти Тома К. Поповића у Вардару за 1933. годину објављено је: *У овој џодини умро је велики и најџемениџији човјек у Херцеџновоме, наш велики добротвор и леџаџор блаженојочивши Т. К. Појовић чији се учитељски рад одликовао увијек националношћу и џлемениџошћу, са џубављу и дубоким џознавање џроучавао је исџорију своџа родноџ мјесџа. Исџориском књиџом „Херцеџнови“ овековјечио је џрошлосџ Тврџковоџ џрада. Доброчиниџел сиромашних и невољних за животиа, осџао је џо и џослије смрти. Правилно схваџивши циљ и цијенећи хумани рад нашеџ Кола он нам је завјешџао своју кућу у Херцеџновоме. Коло је за поправку куће потрошило 50.000 динара, иако је остало још много тога да се*

¹⁰ АХ Лични архив Тома К. Поповића препис тестаamenta сачињен 3. новембра 1929. године.

поправи и догради, наводи се у извјештају за период март 1938. март 1939. године. У предходне четири године добијено је из фонда Васа Ћуковића 45.000 динара те је тај новац утрошен на поправку куће. У кући је обезбјеђено и становање брату Т. Поповића уз мјесечну помоћ, *јер ни Томо ни браћу нијесу били имућни.*

На основу података из *Вардара* од оснивања до 1941. године предсједница *Кола српских сесџара* Херцег Нови била је Олга Комненовић, која је за свој пожртвовани рад 1930. године одликована орденом Светог Саве IV степена. За веома свестран рад Кола поред свих чланица, заслужне су и секретарице госпође Досија Перчиновић, Ленка Ћурић, Љубица Скандали, Катица Мартић. Од 1938. године до 1941. године благајница је била госпођа Мирка Гојковић. Једно вријеме потпредсједница је била и Марија Мрђен, поријеклом Аустријанка, супруга општинског љекара Веселина и мајка доктора Стева Мрђена. Познато је да су чланице биле и Зорка Доклестић и Анђе Поповић, Аспазија Хаупт, Љубица Микулић и Софија Прњат које су умрле у периоду 1932-1937. године. Новчана помоћ стизала је са свих страна. Прилогом од 100 динара од стране Софије уд. Андрије Лазаревића уписан је као члан утемељивач покојни Перо Врбица. Иста је са прилогом од 200 динара уписала као добротвора своју тетку Софију Вукасовић из Буенос Аиреса. Као члан утемељивач уписан је и покојни Војин Гојковић, прилогом од 100 динара од стране Миле Мариновић (вјероватно мајка госпође Олге Комненовић) и породице Мирка Комненовића. Прилог од 250 динара који је приложила породица уписан је као добротвор покојни Раде Квекић из Трста. Исту суму су приложили и чиновници Среске испоставе за успомену на свога колегу Данила Пилића. Пригодом смрти Љубице Микулић њене три сестре приложиле су по 200 динара, породице Милована Милашиновића и апотекара Антуна Ћоновића по 50 динара. Поморски капетан Миња Миљевић за успомену на свога покојног ујака Крста Радојевића уписао га је за члана добротвора са прилогом од 250 динара, а прилогом од 300 динара покојног Тома Перчиновића његова породица са Пода. Госпођа Љубица Коњевић из Дервенте, уписала се као члан утемељивач прилогом од 150 динара. Као и ранијих година многи су уписани као чланови добротвори: покојни Марко (Антељевић ?) прилогом од 508 динара које су дали Олга и Милан Антељевић, Анђелија и Стиван Синовић из Јоханесбурга. Ана Јововић приликом смрти свога рођака Божицара Вујовића приложила је 50 динара, Нене Вукасовић са Жлијеба умјесто вијенца покојном супругу Јефту приложила је 300 динара уписавши га за члана добротвора. Андрија Лазаревић приликом смрти свога сестрића Лазара Ћоровића уписао га је за члана добротвора положивши 200 динара. Породица апотекара Антуна Ћоновића умјесто вијенца покојном Јову Мрђе-

ну приложила је 200 динара, а Госпава Будеч уписала је своје покојне, сестру Ленку Лепешић и оца Сава Манојловића за утемељиваче прилогом од 300 динара. За успомену на покојног Илију Балића умјесто вијенца седам појединаца из овог краја који су живјели у Сан Франциску упутили су 25 долара. Те 1940. године Коло је примило из Сан Франциска од четворице наших исељеника 17.5 долара за поправку зграде Кола која је оштећена приликом невремена. Шпиро Квекић предсједник српског православног општинства из Трста уписао се за члана добротвора са прилогом од 300 динара, а за члана утемељиваче уписан је покојни др. Јосип Корлајт прилозима породице Пурец и Милана Мусића, док је породица Мирка Мандића уписала покојну Ану за члана добротвора са прилогом од 500 динара.¹¹

Чланице Кола су биле у већини припаднице православне вјере, као и становништво овога краја, али знатан број њих је припадао и римокатоличкој вјери међу којима: поменута Марија Мрђен, Јелка Мусић (супруга директора Поште, која је дочекала обнављање рада Кола деведесетих година), Лидија Вуличевић (била веома активна у свим друштвеним и културним збивањима, а бавила се и сликарством), Марија Томић (кројачица, супруга секретара Општине), Марица Јанковић (супруга златара) и друге. Све су оне прије удаје рођене и живјеле у другим крајевима, осим Лидије Вуличевић, а биле су удате за православце осим Марије Томић. На основу прича из моје најближе околине и разговора вођених ових дана са госпођицом Менком Достинић и госпођом Лидијом Будеч чланице су биле и госпође: Стефе Бубало, Ђорђина и Елена Ломбардић, Насте Доклестић, Катица Васиљевић, Олга Злоковић, Мила Гојковић, Љубица Вранковић, Даринка Комненовић и друге. Извињавам се чланицама које нијесам поменула и за које немам поузданих података.

О дугогодишњој предсједници госпођи Олги Комненовић, нажалост података је веома мало. Познато ми је да је рођена у Дубровнику у добростојећој породици Мариновића - у *првој кући до Свештога Влаха* како ми је једном пригодом у разговору рекао њен брат Душан Мариновић. Млада се удала, мислим да није била завршила још Женску препарандију (Учитељска школа) коју је похађала у родном мјесту. Како ми је једном приликом рекла, одмах послје удаје живјели су једно вријеме у Кумбору гдје је тада њен супруг имао радионицу за производњу сода воде. Седмични лист *Дубровник*, на насловној страни 30. јануара 1898. године, објавио је: *Poslanica Dm. Ivana Stojanovića, Gosподиčnoј Olgi Marinović prigodom njezina vjenčanja sa Gospodinom Mirkom Komnenovićem*. Пјесма се састоји од стотину стихова а почиње:

¹¹ *Глас Боке*, 1934, 103; 1937, 246; 1938, 264; 1940, 393.

*Mlada diko! Ti poruči meni
I po svome rodjenome bratu
I po listku knjige male .....*

а завршава

*Što naricah, Bog vam ispunio:
Ta potpunost sreće učinila
Da se kaže ugled porodica
Na daleko, i vazda obitelj
Komnenović Mirka zaručena
Sa djevojkom **Marinović Olgom**.¹²*

Током Првог свјетског рата пратила је супруга у Трст гдје је био конфиниран, затим одлази са њим у Рим, па у Русију гдје је радио на сакупљању добровољаца за српску војску. За свој рад одликована је 1930. године орденом Светог Саве IV степена.¹³ Госпође Олга Комненовић, Луковић и Домаинко су дочекале краљицу Марију на жељезничкој станици у Херцег Новом 17. априла 1934. године. У ауденцију код краљице Марије примљена је 8. јуна. Краљевска породица боравила је у Новоме више од два и по мјесеца. Приликом боравка Краљица је са принчевима и пратњом посјећивала поједина мјеста у Боки Которској и Милочер. У Херцег Новоме је посјетила манастир Савину и друга мјеста, а пред одлазак Коло СС, Грађанску школу Часних сестара и самостан Светог Антуна. За херцеговску сиротињу је приложила 20.000 динара а Колу СС 3.000 динара.

У *Гласу Боке* од 26. фебруара 1938. године објављен је прилог о божјој помоћи Кола СС Херцег Нови који је потписан са *Херцеговљанин*, у којем се наводи: *И њоред великих материјалних неврилика и оишће кризе, све чланице добродворног друштва Кола српских сесѝара у*

¹² У напомени пише: Ova је посланица значајна и s druge strane, јер пружа danas, na žalost, rijetki примјер праве кршћанске љубави и вјерске сношљивости. Pisac познати српски књижевник и католички канонин декан, посветио је ову посланицу - православнијем младожењама, Oлги Marinović и Mirku Komnenović. - Ured. Иван Стојановић рођен је у Дубровнику 17. децембра 1829. године гдје је и умро 19. новембра 1900 године. Био је канонин и декан стоне цркве Светог Влаха и био изузетно цењен и поштован. Упорно се залагао за зближавање православних и католика, па и муслимана. Поводом његове смрти објављено је више од 20. некролога у а једном од њих и његова изјава: *Србин сам њо њоријеклу и њо чувсѝву, кѝтоличка ми црква њо не брани јер је универсална; кришћансѝво ме учи да љубим ближњеѝа своѝа; ња ко ми је ближи од српскоѝ народа?* Божидар Ковачек, Лазар Симов Ђурић, Свеске Матице српске, серија књижевност и језик, св. 12. Нови Сад, 2005, 24

¹³ Игњатије Злоковић, *Мирко Комненовић Бока*, Зборник радова из науке, културе и умјетности, Херцег Нови, 1982, 123; *Вардар за 1932. годину*

Херцегновом, по примјеру своје врсне преисједнице зђе Олге М. Комненовић, са највећом љубављу и пожртвовањем наставиле су у мјесту и околини и ове године свој хумано-просвјетни рад на уијеху сиротиње и великог броја оних који помоћ очекују. Мирко Комненовић је заједно са супругом Олгом завјештао кућу са баштом у којој се данас налази Завичајни музеј.

Госпођа Олга, како смо јој се обраћали, била је образована, витална, вољела је живот, није се никад препуштала недећама, бринула о својој здрављу и изгледу. Сахрањена је у породичној гробници Комненовића код цркве на Топлој.¹⁴

Поједине чланице су својим радом а и материјално помагале своје Коло. Уз помоћ добро стојећих мужева и породичним угледом успјевале су окупити знатан број добротвора. *Са много бриге и рада, пошло нам је за руком да пошешкоће пребродимо и поодмиримо издатице. Захваљујући својим пријатељима у мјесту и на сирани, а у првом реду нашим исељеницима, који и ако далеко од свој родног краја, ипак су са душом увијек с нама и се богаио и обилаио сјећају нас.* Поред знатне помоћи из оставштине Васа Ђуковића, залагањем господина Мирка Комненовића помоћ је стизала и од Министарства за социјалну политику и народно здравље, али и од појединаца. Приликом три дана боравка у Новоме 1933. године краљ Александар даровао је 3.000 динара. Новчану помоћ

¹⁴ *Глас Боке*, 1934, 73, 74, 76, 77, 82, 83; 1937, 211; 1938, 264; 1940, 393; Божо Поповић, службеник Завичајног музеја са породицом је живио у згради Музеја од 1950. године. Од дана досељења читава породица Поповић са пуно поштовања и стрпљења свесрдно је бринула дању и ноћу о госпођи Олги Комненовић све до њене смрти. И данас још чујем како дозива *Јоше* (супругу Божову) кад јој је нешто требало. Много година током зимских мјесеци О. Комненовић је боравила у хотел *Боки* а трошкове је сносила Општина захваљујући прије свега заузимању дугогодишњег председника општине Херцег Нови Петра Стијепчића који ју је често посјеђивао и последњих дана њеног боравка у Институту у Игалу гдје је и умрла. О њеној виталности свједочи и слиједиће, увечер уочи осмог марта 1968. или 1969. године посјетила сам је са једном од кћерки Божа Поповића у хотел *Боки* и нашли смо је веома дотјерану (црна хаљина, бисери, уређена фризура) па се зачудила што нас двије које смо биле млађе више од 40. година не види дотјеране и што нећемо остати на забави која се те вечери приређивала у хотелу, а за коју се она спремила. Вољела је да путује па је продавала дјелове намјештаја које је доњела приликом удаје јер није живјела у прошлости и гледала је на живот реално, па је љети одлазила у планинске крајеве да избјегне врућину. Тако је на примјер продала шиваћу машину и купила транзистор који би користила кад би сједила у наслоњачи у парку Музеја и читала *Пари мач*. Била је незадовољна што на згради Музеја није постављена плоча са натписом о поклону зграде од стране њеног супруга и ње и због тога је дуго инсистирала док није најзад успјела. Сестрићима Мирка Комненовића, сестрама Ломбардић, сходно његовом тестаменту исплаћивана је мјесечна помоћ у виду кирије за Музеј, кирију је истима плаћала и породица Поповић (Све наведено ми је лично познато јер сам радила тринаест и по година у Завичајном музеју)

су редовно слали из Аргентине браћа Русовићи. Они су сакупљали новац код исељеника у свом окружењу. Исту помоћ су слали и браћа Милашиновић и Зорка Бијелић из Јоханесбурга, као и други исељеници из херцеговског краја. Аугуста, супруга Милана Стојадиновића, приликом боравка 1935. године у Херцег Новоме приложила је 2000 динара од чега су купили за 1100 динара брашно и кукуруз и подијелили сеоским школама. Тако напријер, за вријеме божићних празника 1938. године Коло СС подијелило је ученицама Женске занатске школе, Основне школе и забавишта, као и ученицима: Пода, Каменого, Сасовића, Кута и Зеленике *148 њари ципела, 46 оџријача за кишу и 36 хаљиница израђених у Женској занатској школи Кола. За њоменутио је уиџрошено г. 7.837, а сувише г. 2.900 њодјељено је сџарцима и друђима који су се Колу за њомоћ обрађили као и оvd. нашој браћи Русима.* Поред тога Коло је мјесечно са 500 динара помагало *Ђачку џиријезу Црвеноџ крсиња, Женској занатској школи дјелило какао са млијеком, као и школи у Тојлој њомоћ од 300 дин. за исџу сврху.* Мјесечно је издвајано 1.200 динара за помоћ сиромашним ђацима, а раздијелило је и 1860 комада воћних садница и 385 барских шипака. Предвиђено је одржавање течајева о гајењу маслина у Требесину, Подима и Клинцима. Приходи су стицани и од продаје *Вардара.* Продавано је и до стотину примјерака једног броја. Чланице су се окупљале сваке седмице и припремале ручне радове које су продавале на разним приредбама и лутријама и на тај начин финансијски помагале своје Друштво. У току године одржавано је и до шест забава-приредби на којима је приходовано и до 50% годишњих прихода. Поред тога купован је материјал којим су дјевојке и жене израђивале везене радове *са националним шарам*а које је Коло откупљивало и *сџарало се за џродају нашим и сџираним џуријсџима.* Сматрано је да овом акцијом чине три користи: *уклањају младе дјевојке са улице, џомажу их маџеријално оџкуџљивањем радова и буде им националну свијесџи џроџађирањем народноџ веза.*

Помоћ је пружана свима којима је била неопходна без обзира на вјеру и нацију: дјечи, старима, инвалидима, сиромашнима и руским избјеглицама. Повремено је *удавачама даривано на име угомљења, од 300 до 500 динара.* Посебна пажња посвећивана је дјечи и младима, посебно женској популацији. Помоћ се није састојала само у храни и одјећи већ и у плаћању лијечења болничких трошкова, лијекова. Сиромашним ђацима је обезбјеђиван школски прибор, књиге, а на Видовдан – завршетак школске године, најбољим ђацима су дијељене књиге за постигнути успјех. Зависно од ангажовања сеоских учитеља, у неким школама, захваљујући помоћи Кола, дјеца су добијала топло млијеко, брашно и кукуруз. *Ђачку џиријезу* која је радила у Херцег Новоме водила је веома активна чланица Кола госпођа Марија Мрђен. Знатан број дјеце бесплатно

или уз незнатну надокнаду хранило се у овој ђачкој кухињи. Посебно дјеца са села која су похађала школе у Новоме.

На основу једног податка произилази да је Коло СС у Херцег Новоме 1935. године или и раније основало Диспансер за његу дјеце и мајки и помоћ болеснима.¹⁵

Коло српских сестара из Херцег Новогa придавало је велики значај школовању, посебно женске омладине. Поред бриге о ученицама које су похађале *Женску занатлиску школу* која је била дио активности Кола, помагали су и школовање дјевојака не само у мјесту него и у Београду, Сарајеву, Приштини (учитељској и ћилимарској школи, кројачком занату). Помоћ је пружана и мушкој омладини, студентима и ђацима, тако да је десетак њих годишње добијало сталну помоћ. *О штићеницима* су водили бригу и по завршетку школовања, па је Госпава Бијелић изучила ткање ћилима у Приштини и заузимањем госпође Олге Комненовић добила посао у Суботици.

У културно забавном животу Коло српских сестара било је веома присутно у Херцег Новоме. Не само да је организовало разне забаве и лутрије већ и учествовало у *свим свечаностима културно националног карактера*. Марта 1939. године покренута је у Херцег Новоме акција оснивања дјечјег позориште по узору на *Родино позориште* у Београду. Ова идеја није прихваћена, прије свега код просвјетних радника, па је Коло српских сестара основало посебну секцију под називом *Родино позориште - увиђајући потребу да се наши најмлађи и школски нараштаји уишу при свом духовном, умном, патриотском и хуманом развоју на оно што ће им бити од обилне користи за будућност. Тиме смо омогућили и сеоској дјечи да више сазнају и просвјете се нарочито на њавилном изговарање, а све у циљу да се поштеде улице и својим радом остварују и приход за помоћ сиромашној дјечи*. Први наступ ове секције отворио је професор Александар Ранковић једно вријеме и директор Учитељске школе Херцег Нови и одржао предавање о значају дјечјих позоришта. Штета што штампа није објавила програм приредбе. Марта 1939. године ово позориште у *Соколском дому* одржало је прву представу у тој сезони. По податку који је том приликом изнесен произилази да је позориште основано 1937. године.¹⁶ Овај сегмент рада био је веома успјешан на задовољство дјеце и родитеља. Успјех *Секције Дјечјег позоришта* био је веома убједљив што је истакла *наша месна ња и београдска штићеница*. У извјештају о раду се наводи да је Коло од приредби Дјечјег позоришта имало осјетни дио прихода и да је у приредбама учествовало 40-оро до

¹⁵ А. Дабиновић Мађар, н.д.

¹⁶ *Глас Боке*, 1939, 328, 366

50-оро дјеце која су као награду увијек добијала *јосласџице*. На крају финасијске 1938-1939. године односно 1. марта 1939. године на име Дјечјег позоришта забиљежена је готовина у износу од 1.261.50 динара.

Управа је добро познавала живот житеља овога краја и економске потешкоће које су их пратиле, сматрајући просвјешћивање значајним фактором за побољшање живота, па је 1935. године покренута акција за унапријеђење пољопривреде и пошумљавање голети. Веома стручно и реално је анализирано економско стање становништва, посебно у руралним срединама и подузете су мјере за унапријеђење маслинарства и воћарства. Закључено је да се посвети пажња Луштици, (која тада није припадала херцегновској, већ била самостална општина) која је имала 100.000 маслинових стабала која су била занемарена. Неколико година Коло је организовало течајеве на којима је предавало стручно лице - пољопривредни референт за бококторски срез који је и практично на лицу мјеста обучавао о ђубрењу и клаштрењу маслина. На пет течајева било је 45 полазника којима је Коло купило и потребни алат и вјештачко ђубриво. Било је и других активности на побољшању пољопривредне производње. Једне године, поред већ поменутог, бесплатно је подјељено 500 садница наранача, мандарина и лимуна на територији херцегновске општине, а идуће године бесплатно или уз незнатно плаћање још 2.500 садница. Становницима загорских села подијељено је једне године 60 килограма сјемена дјетелине луцерке, а идуће године 80. Од укупних расхода за 1937. годину за пољопривреду је утрошено 7.174 динара или 10% расхода за ту годину. Планирано је било сакупљање и гајење љековитог биља и подизање расадника у Херцег Новоме, али је рат прекинуо ове планове.

Ово Друштво помагало је оправку и изградњу многих цркава широм Краљевине Југославије, па и градњу храма Светог Саве у Београду.

Редовно је пружана и помоћ Ватрогасном друштву, Соколском друштву, Црквеном пјевачком друштву Свети Сава у Херцег Новоме.

Крсна слава Кола била је Мала Госпојина коју су чланице прослављале свечано са пуњом и проскуром уз присуство великог броја представника општинске власти, војске, цркве, као и грађана. Веома скромно су обиљежили своју Крсну Славу 1932. године због смрти Тома К. Поповића, септембра 1931. године као и 1939. године и почетка Другог свјетског рата .

Уз извјештаје о годишњем раду који су објављивани у *Вардгару* номиране су и смрти чланица Кола којима је као и Тому К. Поповићу сваке године одржаван парастос.

Коло српских сестара у Херцег Новоме било је претплаћено на више листова који су излазили у држави. Тако су 1937. године путем прет-

плате примани листови - *Глас Боке, Жена и свијет, Подмладак (орџан Јуџословенске уније) и Исџира*. Коло је било члан *Јуџословенскоџ женскоџ савеза, Уније за зашџиџиџу дјеце, Црвеноџ Крстиа и Сокола*.¹⁷

ЖЕНСКА ЗАНАТСКА ШКОЛА

На основу објављених извјештаја о раду Кола српских сестара у Херцег Новоме и сачуване архивске грађе Занатске школе (како се назива у објављеним извјештајима о раду КСС) могуће је реконструисати рад и успјехе школе коју је основало и бринуло о њој ово Друштво.

Према расположивим подацима немогуће је утврдити које је године школа отпочела са радом. Први пут се помиње у извјештају о раду за 1930. годину гдје се наводи да је школа призната као *џолудржавна џа јој је осџџуран рад*, па произилази да је основана коју годину раније. За идућу годину се наводи да школу похађају 24 ученице и да је отпочео са радом течај ткања. Пошто се повећао број ученица у 1935. години Краљевска банска управа додијелила је још једну учитељицу, а Коло СС је плаћалу учитељицу за обучавање ткања ћилима. Школске 1936-37. године у ову школу се уписало 37 ученица, 1938-39. године 40 ученица како је наведено у годишњим извјештајима објављеним у *Варџару*. Већина ученица долазиле су на наставу из околних насеља пјешачећи и два сата и више и по веома лошем времену. У извјештају за 1937-38. годину управа наглашава да им је *џлавна бриџа* Занатска школа коју су основали и издржавају, и да се те године уписало 45 ученица које се *узџајају и сџремају за самосџалан рад у живоџу*. Ученице су на почетку школске године добијале материјал за ручни рад, књиге и новчану помоћ приликом уписа. У случају болести ученице су се лијечиле о трошку Кола. О Божићу им је поклањана одјећа и обућа, током зиме добијеле су један оброк дневно. И остале дјевојчице и жене града и околине добијале су материјал да везу националне шаре. Те њихове радове Коло је откупљивало, продавало и допуњало приходе неопходне за свој рад.

Велика пажња увијек је посвећивана Занатској школи, па су школске 1939-1940. године купиле још једну шиваћу машину, поред три које

¹⁷ Календар *Варџар*, из којег су наведени подаци о раду Кола СС Херцег Нови, налази се у библиотеци Архива Херцег Новог у библиотеци Мирка Комненовића која има 687 инвентарних бројева. На првој унутрашњој страни Варџара за 1936. годину мастилом руком пише *Госџодину Минисџиру соџијалне џолиџишке физичкоџ васџиџања Госџодину Мирку Комненовићу са најџеџишом захвалношћу и особџиџим џошџовањем Уџрава*. Печат: *Коло срџских сесџара Главни одбор Беоџраг*.; неколико примјерака *Варџара* налази се у истој институцији у библиотеци Тома Поповића

су посједовали, те су 34 ученице, колико их је те године похађало школу, могло још боље да обавља практичан рад.

На почетку школске 1938-1939. године школа се уселила у зграду коју је завјештао Колу Томо К. Поповић.

Од архивске грађе о раду Школе сачувани су записници комисије за полагање завршних испита, уписнице и прозивници од 1937. године до школске 1947-1948. године. На једној од ових књига руком пише *Полубановинска женска занайтска стручна школа у Херцеџновоме*, а на неким *Женска занайтска школа Херцеџнови*.

До 1941. године стручни учитељи и наставници су били: Караш Фрањо-(рачун, калкулације), Ломбардић Ђорђина (управница, практични рад и цртање кројева), Тесарић Наталија (српско хрватски језик, познавање робе), док су у комисији на завршним испитима били: Јакшић Јелена, Куцуло Нико (стручни учитељ, 1940. г. в.д. управника), Куцуло Анка (теорија кроја, познавање робе), Потпарић Јован и Душан Хајдуковић. Предсједница комисије била је Марица Гојковић 1937, 1938. и 1939. године, затим предсједница Кола Олга Комненовић 1940. године, а 1941. година Анка Куцуло управница Школе, као заступница изасланика Високог Комесаријата за Црну Гору.

Школа је радила и током рата (1941-1944. година), иако је Коло српских сестара прекинуло са дјеловањем почетком рата. Тих година у школи су предавали слиједећи стручни учитељи, наставници и професори: Baldi Franca (educato fisico), Бијелић Госпава (некада ученица ове школе), Брајковић дон Грација (српско хрватски и вјеронаука - католички свештеник), Вуковић Љубомир (?) Жмидарчић ? (математика), Илић Марица (српско хрватски, орнаментика), Јакшић Јелена (пракса, sartoria), Косаћ Милица (српско хрватски, математика), Lafogo(?), Ломбардић Ђорђина (1942. године пише suscito а 1944. практичан рад), Мршић Душанка (српскохрватски језик, историја, географија, пјевање), Перчиновић Мила (српско хрватски, математика), Поповић Душан (српско хрватски језик), Симић Росанда (познавање робе, цртање кроја), Ђурић Елена (кројеви), Цириговић Елеонора (економија, домаћинство). Поред наведених предмета учио се и италијански језик који је предавао Италијан (име нечитљиво). Поједини предавачи радили су кратко вријеме па наилазимо више предавача српскохрватског језика или других предмета. Многи предавачи нијесу предавали предмете своје струке.

По завршетку рата до љета 1948. године када је школа укинута предавали су: Вукул Зенаид (љekar, хигијену), Вукмановић Саво (професор српског језика), Вукмановић – Перчиновић Мила, учитељица (српски језик), Вуковић Љумобир (историја), Гудељ Марија (?), Ђурђевић Марија, учитељица у пензији, (математика), Јакшић Јелена (практичан рад, крој),

Калођира Виктор (католички свештеник, природопис завршио студије у Риму), Косаћ Мила хонорарни наставник, (српскохрватски језик), Краснокуцки Теодосије (руски језик), Ломбардић Ђорђина (практичан рад, крој), Мрмак Љубица (стручна учитељица, једно вријеме и управитељица, цртање, а и практични рад, крој), Обрадовић Косић Олга (завршила ову школу - практичан рад), Радановић Бјанка, учитељ вјештина (пјевање), Раичковић Јефтелија (?), Росанда Симић (практичан рад, крој, цртање, хигијена, познавање робе, домаћинство, подпредседник испитног одбора 18. јуна 1948. године), Тенжера Шимун, професор (математика, историја, физика), Хајдуковић Душан, учитељ, управник вјежбаонице Учитељске школе (историју, географију), Цириговић Елеонора, професор суплент (почетник- српски језик), Цириговић Лука, учитељ вјештина (гимнастика).

ЗАВРШНИ ИСПИТИ

Књиџа записника испитног одбора за завршни испити садржи записнике о завршним испитима одржаним јуна 1937, 1938, 1939, 1940 и 1941. године и јуна 1944. године, као и јула 1945. године, јуна 1946, 1947 и 1948. године.

Председници испитног одбора прије рата (1937, 1938 и 1939 г.) били су Марица Гојковић чланица Кола, Олга Комненовић, председница Кола, наставница школе Ђорђина Ломбардић, а јуна 1941. године (Бока Которска већ је била анкетирана од стране Италијана) Анка Куцуло, тада управитељица школе која је била *Изасланик Високог Комесаријата за Црну Гору*. Послије рата председници комисије за полагање завршних испита били су: Ђорђина Ломбардић, Росанда Симић, (предавач и једно вријеме управитељице Школе), Благоје Мићуновић срески референт за индустрију и рударство Херцег Нови, Шпиро Видовић, повјереник за просвјету Среског народног одбора Херцег Нови по професији учитељ, Уљаревић Љубица, учитељица делегирана од стране Среског Народног одбора Херцег Нови, Мирко Стијепчић секретар Среског народног одбора Херцег Нови. Поред председника и *дјеловође* – записничара, комисија је имала од два до четири члана.

Завршни испит положили су двије ученице које су завршиле *аџеље* у овој школи односно трећи разред. Једна је била Бијелић Госпава са Мокрина, а друга Обрадовић Олга са Каменога старе 16 односно 21 годину. Оне су 17. јуна 1937. године полагале цртање кројева, а практични рад обављале су у периоду 18-22. јуни, док су српскохрватски језик, рачун, познавање робе са домаћинством полагале 23. јуна.

Слиједеће године полагало је седам ученица, од којих су 3 положи-ле са одличним, а 4 са врло добрим успјехом. Полагале су исте предме-те као и предходне године. Питања из српскохрватског језика била су: Змај Јова Јовановић, Алекса Шантић, Петар Петровић Његош, Вук Карацић, Бранко Радичевић, Доситеј Обрадовић и Иван Мажуранић, а друго питање: поетски ритам, грађа за историју, погрешке прозног стила, помоћне науке теорије књижевности, умјетност, употреба интерпункције. Питања из познавања робе и домаћинства била су: од чега добијамо вуну, како се означавају врсте памука у трговини, шта је костријет, каква је биљка ју-та, гдје успјева памук, како се добија свила, гдје је код нас развијено сви-ларство, гдје успјева лан и како се бере, што је ткање. Три ученице су по-ложили одличним, а четири врло добрим успјехом.

Двије ученице су полагале 1939. године и завршиле одличним успјехом, а идуће године једна, добрим успјехом. Јуна мјесеца 1941. го-дине полагале су три ученице од којих су са одличним успјехом положи-ле двије, а једна врло добрим. На основу књиге записника завршних испита током ратних година није било, сем јуна 1944. године када је уне-сен први записник. Јуна 1944. године док је још трајао рат, полагале су три ученице од којих је једна положила одличним, а двије врло добрим успјехом.

По завршетку рата први завршни испит одржан је јуна 1945. годи-не. Поред предмета који су ранијих година предавани и полагани, од ове године полагали су се и слиједећи предмети: историја са земљописом, хигијена, пјевање и гимнастика, а из српскохрватског језика радио се пи-смени, а *тема* те године је била *Бока у народноослободилачкој борби*. Из историје питања су била савезници, покрет у Југославији, стање нашег народа под Турцима. Положила је једна ученица одличним успјехом. Идуће године кандидаткиње нијесу полагале историју, хигијену и орна-ментику. Једна кандидаткиња положила је одличним, а двије врло до-брим успјехом. Јуна 1947. године у истом року полагало је пет ученица и то стручни дио (теорију кроја и израду) *народни језик*, познавање робе (са домаћинством) и математику. У истом року ученице послџе заврше-ног другог разреда нијесу полагале стручни дио већ: *народни језик*, ру-ски језик, историју, хемију са познавањем робе, географију, математику. Из прве групе једна је ученица положила одличним, а четири врло до-брим успјехом, а из друге групе двије су положили врло добрим успје-хом, а двије су упућене на поправни из историје и положили у септем-бру. Испит на крају другог разреда септембра 1947. године полагале су двије ученице од којих је једна положила добрим успјехом, а друга упу-ћена на поправни испит из математике и положила 10. октобра. Јуна 1948. године полагало је шест ученица послџе завршеног атељеа, одно-

сно трећег разреда и све су положили али нема назначеног појединачног успјеха. Полагало је и шест ученица последије завршеног другог разреда, али без практичног рада.¹⁸

За школску 1940-1941. годину и 1945-1946. годину као и за двије наредне школске године сачуване су уписнице из којих сазнајемо број ученица, њихова имена и презимена, наставнике, предмете који су изучавани, народност, држављанство и вјерску припадност, мјесто рођења односно становања и постигнути успјех. Први разред, пред сам почетак Другог свјетског рата, уписало је десет ученица од којих су четири напустиле школу, по једна завршила одличним, односно добрим успјехом, двије упућене на поправни испит од којих је једна положила, а једна није дошла на испит, док су двије упућене на понављање школске године. Други разред су уписале четири ученице од којих су се двије одселиле и напустиле школу, једна завршила школску годину постигавши одличан, а друга добар успјех. *Аџеље* је уписало седам ученица од којих је једна напустила школовање, три су завршиле разред одличним, а једна добрим успјехом, док су двије због слабог успјеха односно недоласка на поправни испит морале понављати разред.¹⁹

Коло српских сестара у Херцег Новоме, као и сва друга друштва, било је хуманитарног или просвјетно културног профила. 1941. године престала су са радом својим одлукама или наредбом власти. Женска занатска школа у Херцег Новоме коју је основало Коло и бринуло о њеном раду, наставила је да ради и током ратних година што нам потврђују сачувани дневници из година италијанске и њемачке окупације и записник о полагању завршног испита јуна 1944. године у вријеме њемачке окупације. У току италијанске окупације италијански језик је званични језик администрације, судства и школства јер је територија Боке которске била анектирана, и третирана као дио италијанске државе. Тада су доведене италијанске судије, полицијски службеници, просветни радници и уведене све институције државе којој је Бока припојена. На једном од два сачувана школска дневника из тога времена на корицама на њапелници пише: *Scuole professionale femminile Castelnuovo – Cattaro*, док је оштампан слиједећи текст *Registro di classe per le Asseuze e note disciplinari Anno scolastico 1942-1943. Tipografia Editrice Spaggian, Parma*. Преко овога је утиснут (касније) штампил и печат са текстом *Женска занатска школа Херцег Нови*, а руком је написано *Va школска година 1944 гурџо њолуџогишије*, а на првој страници пише: *Anno scolastico 1942-43. classe*

¹⁸ АХ Женска занатска школа Херцег Нови (у даљем тексту ЖЗ) 21. Неколико завршних испита одржано је последије завршеног другог разреда, али из постојеће документације није било могуће утврдити због чега је то обављано.

¹⁹ АХ ЖЗ 1,2, 3

Ва. Биљежење је отпочето првог октобра 1942. године а уношени су подаци до 29. маја 1943. године. Предавачи су били неки од ранијих стручних наставника, као Јакшић Јелена, Ломбардић Ђорђина, Ђурић Елена, затим Перчиновић Мила која је предавала *serbocroato*, Жмидарчић, Цириговић Елеонора која је предавала домаћинство и економију. Италијански језик је предавао Италијан - име нечитљиво. Дванаестог априла 1943. године школу је посјетио *Eccellenza il Governatore Grima...?* У првом дијелу књиге уписано је шест ученица, а у другом три ученице. Унесени подаци односе се на период од 28. фебруара 1944. године до 20. маја исте године, односно у вријеме њемачке окупације. Предавачи су били: Мила Косаћ, Мршић Душанка, Цириговић Лука, Симић Росанда, Јакшић Елена, Бијелић Госпава. Шести час другог марта 1944. године није одржан због бомбардовања, а није се радило ни слиједећег дана због исповједања и причешћивања ученица. У другој књизи су подаци за два одељења другог разреда у којима је уписано било по седам ученица. Имена ученица исписана су италијанским или српским језиком или и на оба писма као на примјер *Влаовић Violetta*. Подаци су уношени од 16. јануара до 27. јуна 1942. године иако је на корицама утиснут печат и штампил на нашем језику и написано руком 43-44 (вјероватно се мисли на 1943. и 1944. годину). Наставници су били Италијани који су и раније предавали у овој школи. Уписивање часова и обрада одређене теме писани су италијанским и српским језиком. *Educi fizico* је предавала Franca Baldi, а *religione* Don Gracia Брајковић, а могло би се закључити да је и православни свештеник Вуковић ? предавао вјеронауку. *Festa Pasquale* трајали су од 1. до 8. априла те године. Неки часови су били посвећени промоцији или прослави фашистичких борби или организација као на примјер *Gioventu Italijana del Littorio* (омладинска организација углавном ђака средњих школа. Чланство у ову организацију је било обавезно). На идућим страницама исте књиге уписано је седам ученица такођер другог разреда, а први податак о раду унесен је 22. новембра 1943. године (капитулације Италије била је у септембру те године). Прве седмице само је Ђорђина Ломбардић држала часове практичног рада. Друге седмице су уписани и остали часови али нијесу одржавани. Настава са пуним бројем часова и предмета отпочела је другој половини мјесеца децембра. Задњи радни дан уписан је 13. фебруара 1944. године.²⁰

Школске 1945-1946. године први разред или како се често означавало припремни разред уписало је шеснаест ученица од којих су три престале да похађају школу, три су завршиле врло добрим, три добрим успјехом, а седам је упућено на понављање разреда. Поред практичног рада и

²⁰ АХ ЖЗ 19,20

цртања кројева училе су српскохрватски језик, руски језик, математику, историју, географију, пјевање и гимнастику. У други разред у два одељења те школске године уписало се 28 ученица од којих су 4 напустиле школу, 14 завршило разред, а 10 их понављало школску годину. У трећи разред - *атеље* у два одељења уписало се 12 ученица од којих је 11 завршило разред.²¹

Идуће школске године 1946-1947. године у први разред у два одељења уписале су се 44 ученице од којих су 5 напустиле школу, 18 је завршило успјешно школску годину, а 21 понављала разред. У други разред у два одељења уписано је било 25 ученица од којих је успјешно завршило школску годину 12, а 9 понављало разред, док их је 4 напустило школу. У трећи разред уписало се 7 ученица, а успјешно завршило 4 док је једна напустила школу, а двије понављале школску годину.²²

У први, односно припремни разред, у два одељења школске 1947-1948. године уписало се 56 ученица (за двије прве ученице недостају странице) од којих је школу напустило 10, завршило разред 33, а понављало разред 11 ученица. У два одељења другог разреда уписало се 26 ученица од којих је 16 завршило са успјехом, а 10 понављало школску годину. У атеље је било уписано 6 ученица од којих су двије завршиле врло добрим, а 4 добрим успјехом.²³

Током три школске године послије Другог свјетског рата, у 15 одјељења од уписаних 220 ученица школску годину са успјехом је завршило 120 ученица, престало да похађа школу 27, а школску годину понављало 71 ученица (за двије ученице недостаје лист у уписнику). Завршни испит послије завршеног трећег разреда - атељеа у пет испитних рокова од јула 1937. године па до јуна 1941. и јуна 1944. године положило је 11 кандидаткиња, а у четири рока у периоду 1945. година закључно са 1948. годином 17 ученица.

У три одељења школске 1940-1941. године било је уписано 21 ученица од којих је 9 било православне, осам католичке, три протестанске вјероисповјести и једна суботарка. У прве двије школске године послије Другог свјетског рата у десет одељења за које има података о вјероисповјести уписане су 132 ученице, од којих је православних било 105, католичкиња 24, адвентистикиње двије и једна исламске вјере.

За три школске године, послије Другог свјетског рата, у 15 одјељења уписано је 220 ученица (за двије нема података) од којих је српске народности било 155 ученица, 31 хрватске, 24 црногорске, пет словеначке,

²¹ АХ ЖЗ 4,5,6,7,8

²² АХ ЖЗ 9,10,11,12,13

²³ АХ ЖЗ 14,15,16, 17,18

једна Југословенка, двије Чехиње и једна Рускиња рођена у Подгорици, а настањена у Херцег Новоме.

По мјесту рођења, које је углавном било и мјесто становања, од 177 ученица за које су узети ови подаци највише их је било из Мојдежа (25), затим Игала (17), Ђеновића и Зеленике по шеснаест, ХерцегНовога (15), по једанаест из Кумбора и Пода, Кута (10), Бијеле (9), Мељина и Ратишеvine по осам, Топле (7), по четири из Баошића и Луштице, Жвиња (3), Мокрина (2) и једна из Сасовића. Из других крајева Краљевине Југославије по једна је била из Чева, Охрида, Велеса, Чапљине, Груде (Конавли), а по двије из Плава и отока Силбе. Једна је била рођена у Подгорици, а стално настањена у Херцег Новоме.

Рад Кола српских сестара Херцег Нови у периоду 1923. до 1941. године био је веома плодан, разноврстан и успјешан. Женска занатска школа коју је ово Друштво основало највјероватније неку годину прије 1930. године, а радила је до лета 1948. године, заузима значајно мјесто у херцегновском крају у школовању женске дјеце. Школа их је оспособљавала са самосталан рад који им је омогућавао остваривање прихода и доприносио бољем економском положају њихових породица. У том погледу ова Школа је заслужила да буде убиљежена, равноправно са другим школама, на просвјетној мапи херцегновског краја.

Marija Crnić Pejović

WOMEN'S TRADE SCHOOL ORGANIZED BY THE CIRCLE OF SERBIAN SISTERS IN HERCEG NOVI

Summary

The Circle of Serbian Sisters in Herceg Novi was, according to the available data, established in 1923, as a humanitarian society and it was active till 1941. The chairwoman of the Circle was Mrs Olga Komnenović. The seat of the main board of the Circle of Serbian Sisters for Yugoslavia was in Belgrade, where also the Almanac of the Circle, *Vardar*, was published, whereof contributions of many academicians, scientists and writers were published, but also the reports on the work of the Circle of Serbian Sisters from all over the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, that is the Kingdom of Yugoslavia.

Besides by providing clothes, footwear and nourishment for poor children and old people, the Circle of Serbian Sisters Herceg Novi was engaged in supporting development of agriculture, financially supported schoolchildren who attended school in Herceg Novi and also the students who were educated in other towns, founded a children's theatre. The Society also established *Women's Trade School* in Herceg Novi, most likely in 1930 or somewhat earlier, that worked till summer 1948, although the Circle's activity was terminated in 1941. According to the data existing in the archival materials about that school, and found in the Archives of Herceg Novi, during the last school year before the World War II and three school years after the end of the War two hundred and forty-one schoolgirl were enrolled, of which a hundred and thirty-one completed the school year, while after the third year of education – *the studio*, twenty-eight girls passed the final examination in the period from 1937 conclusive with 1948 (except for the years 1942 and 1943).

All activities could not have been carried out by the Society alone, without the wholehearted help and voluntary work, first of all of its members, further the financial help from the Trust of the benefactor of Risan, Vaso Ćuković, state authorities and numerous other benefactors. The most outstanding of them being Tomo K. Popović of Herceg Novi, the educator, author and historian, who bequeathed his house in the town to the Circle of Serbian Sisters in Herceg Novi. In the period from 1923 – 1941 the Circle played an important part not only in the humanitarian field, but also contributed a great deal to the educational-cultural activities, and also in the improvement of agriculture.